

УДК 343.21

ФЕДОРЧЕНКО О.С., молодший науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7358-7753>

ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДОДАТКОВОГО ПРОТОКОЛУ ДО КОНВЕНЦІЇ ПРО КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ, ЯКИЙ СТОСУЄТЬСЯ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДІЙ РАСИСТСЬКОГО ТА КСЕНОФОБНОГО ХАРАКТЕРУ, ВЧИНЕНИХ ЧЕРЕЗ КОМП'ЮТЕРНІ СИСТЕМИ

DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2\(53\).334230](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.2(53).334230)

Анотація. У статті аналізуються проблеми імплементації Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи. Міститься аналіз міжнародних актів з питань боротьби із нетерпимістю, мовою ненависті та іншими злочинами на ґрунті ненависті. Висвітлюється нормативно-правова база України у сфері протидії злочинам на ґрунті ненависті та дискримінації. Аналізуються проблеми застосування норм, що встановлюють відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Досліджується досвід окремих зарубіжних країн у частині імплементації Додаткового протоколу до конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи. Надані рекомендації щодо імплементації в національне законодавство цього Додаткового протоколу.

Ключові слова: імплементація, національне законодавство, кіберзлочинність, расизм, ксенофобія, міжнародний договір, комп'ютерні системи.

Summary. The article analyzes the problems of implementing the Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, which concerns the criminalization of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems. It contains an analysis of international acts on combating intolerance, hate speech and hate crimes. The legal framework of Ukraine in the field of combating hate crimes and discrimination is highlighted. The problems of applying norms that establish responsibility for violating the equality of citizens depending on their race, nationality, religious beliefs, disability and other grounds are analyzed. The experience of individual foreign countries in implementing the Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, which concerns the criminalization of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems, is studied. Recommendations are provided for the implementation of this Additional Protocol into national legislation.

Keywords: implementation, legislation, cybercrime, racism, xenophobia, international treaty, computer systems.

Постановка проблеми. У сучасному цифровому суспільстві зростає роль кіберпростору як середовища для поширення расистських і ксенофобних поглядів. Забезпечення його захисту від дій расистського та ксенофобського характеру є однією з проблем міжнародної спільноти. Важливу роль у протидії поширенню расистських і ксенофобських поглядів у кіберпросторі відіграє міжнародне співробітництво. Україна підписала низку міжнародних договорів у сфері протидії злочинам на ґрунті ненависті та дискримінації. Одним із таких договорів є Додатковий протокол до конвенції про

кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи (далі – Додатковий протокол), який підписано Україною 28.01.2003 р. і ратифіковано із застереженням Законом України від 21.07.2006 р. №23-V. Метою Додаткового протоколу є внесення доповнень до положень Конвенції про кіберзлочинність, відкритої до підписання у Будапешті 23 листопада 2001 року, які стосуються криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи.

На жаль, цей Протокол досі не імplementовано в національне законодавство України. Серед проблем його імplementації можна виділити: високий рівень політичної поляризації у суспільстві; необхідність забезпечення балансу між правами людини та протидією кіберзлочинності; труднощі тлумачення понять “расизм” і “ксенофобія”; потребою криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, з урахуванням міжнародних та європейських стандартів. Слід також додати, що Україна, проголосивши себе демократичною правовою державою, має бути обережною щодо обмеження свободи слова під час протидії проявам дискримінації. Європейський суд з прав людини з цього приводу звертає увагу на те, що держави мають бути обережними, коли йдеться про масштаби злочину мова ворожнечі та відповідного обов'язку уникати надмірного втручання під виглядом боротьби із “мовою ворожнечі”, особливо коли йдеться про критику влади чи їхньої політики [1].

Створення ефективної системи запобігання та протидії дискримінації передбачене у Національній стратегії з прав людини, затвердженій Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119, а п/п. 3 п. 105 Плану дій з її реалізації прямо вимагає забезпечення покарання за злочини, скоєні з мотивів нетерпимості за такими ознаками, як раса, колір шкіри, релігійні переконання, сексуальна орієнтація, інвалідність, мова.

Стратегія забезпечення кібербезпеки України передбачає поглиблення співпраці з міжнародними організаціями у сфері захисту дітей від онлайн-насилства [2].

Результати аналізу наукових публікацій. Проблематика протидії поширенню ксенофобії та расизму не є цілком новою для вітчизняної правової науки. Науковою розробкою цієї проблематики займалися такі дослідники: Алфьоров С.М. [3], Боярський Н.Ф. [4], Гринчак А.А. [5], Лихова С.Я. [6], Масол Д.І. [7], Міщук І.П. [8], Савченко А.В. [9], Шармар О.М. [10] та інші.

У 2011 році фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень підготовлено ґрунтовну аналітичну записку “Запобігання проявам расизму, ксенофобії та нетерпимості в українському суспільстві” [11], де проаналізовано основні механізми та результати реалізації державної політики з питань протидії проявам расизму, ксенофобії та нетерпимості, а також сформульовано пропозиції стосовно удосконалення державного управління у цій сфері.

Проте залишаються не достатньо дослідженими проблеми протидії поширенню ксенофобії та нетерпимості в мережі Інтернет та пов'язані з ними труднощі імplementації Додаткового протоколу. Також потребує висвітлення й досвід зарубіжних країн у цій частині. Крім цього, повномасштабна агресія РФ проти України зумовлює потребу підвищеного захисту кіберпростору як середовища поширення радикалізації та ідеології тероризму.

Метою статті є аналіз проблем імplementації Додаткового протоколу для визначення шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. “Ксенофобія” загалом означає ворожість по відношенню до “іноземців”. Правопорушники, чиї діяння мають ксенофобські мотиви, своїми мішенями можуть обирати широке коло груп (наприклад, тих, хто, на думку

нападника, ставить під загрозу цілісність або колективну національну ідентичність його країни. Тому вони можуть обирати жертвою расові, етнічні або релігійні меншини, а також осіб, які підтримують такі меншини [12, с.35]. Але проблема протидії ксенофобії загострюється у зв'язку з бурхливим розвитком науково-технічного прогресу.

У преамбулі Додаткового протоколу зазначається, що значний розвиток інформаційних технологій підвищив ризики неналежного використання чи зловживання такими комп'ютерними системами для поширення пропаганди расизму та ксенофобії.

Положення цього Протоколу передбачають:

визначення “расистського та ксенофобського матеріалу” яким є будь-який письмовий матеріал, будь-яке зображення чи будь-яке інше представлення ідей або теорій, які захищають, сприяють або підбурюють до ненависті, дискримінації чи насильства проти певної особи або групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, а також віросповідання, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій (ст.1);

що кожна сторона вживає таких законодавчих й інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання у її національному законодавстві злочинами, у разі умисного вчинення без права на це: дій із розповсюдження або іншим чином надання громадськості доступу через комп'ютерні системи до расистського та ксенофобського матеріалу (ст. 3); погрози, зробленої через комп'ютерну систему, вчинення тяжкого злочину, визначеного в її національному законодавстві, проти (і) осіб з причини їх належності до групи, яка відрізняється за ознаками раси, кольору шкіри, національним або етнічним походженням, а також віросповіданням, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій; або (ii) групи осіб, яка відрізняється за будь-якою з цих характеристик (ст. 4); публічної образи через комп'ютерну систему (i) осіб з причини їх належності до групи, яка відрізняється за ознаками раси, кольору шкіри, національним або етнічним походженням, а також віросповіданням, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій; або (ii) групи осіб, яка відрізняється за будь-якою з цих характеристик (ст. 5) [13].

Цей Протокол доповнює існуючу правову базу з протидії нетерпимості та дискримінації, в рамках якої одним з найбільш важливих актів є Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, яка вимагає, щоб держави запровадили закони про покарання злочинів на ґрунті расизму.

На європейському рівні основу права РЄ щодо боротьби із злочинами ненависті та нетерпимістю заклали міжнародні акти, які передбачали заборону дискримінації, наявність якої у суспільстві завжди слугує передумовою виникнення нетерпимості [14].

Важливим актом у напрямку протидії мови ненависті і дискримінації стала Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 р. У ст. 14 цієї Конвенції зазначається, що користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою [15].

Значне місце у системі засобів протидії нетерпимості та злочинам ненависті посідають рекомендації Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (далі – ЄКРН), яка є колегіальним органом РЄ з моніторингу расизму, ксенофобії, антисемітизму і нетерпимості з точки зору захисту прав людини та Конвенції [14]. Ще у 1993 р. ЄКРН ухвалила План дій у боротьбі з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом та нетерпимістю, у 1998 р. – Європейську хартію політичних партій про нерасистське

суспільство, а у 2005 р. – Декларацію про використання расистських, антисемітських та ксенофобських елементів в політичному дискурсі.

Протягом 1996-2017 років ЄКРН видала ряд рекомендацій щодо боротьби із нетерпимістю та попередження злочинів ненависті: 1) загальну Рекомендацію ЄКРН №1: “Боротьба проти расизму, ксенофобії, антисемітизму та нетерпимості” (1996 р.); 2) загальну Рекомендацію ЄКРН № 2 “Спеціалізовані 14 органи по боротьбі проти расизму, ксенофобії, антисемітизму та нетерпимості” (1997 р.); 3) загальну Рекомендацію ЄКРН № 3 “Боротьба проти расизму та нетерпимості по відношенню до ромів/циган” (1998 р.); 4) загальну Рекомендацію ЄКРН № 4 “Національний нагляд за досвідом та сприйняттям дискримінації та расизму з точки зору потенційних жертв” (1998 р.); 5) загальну Рекомендацію ЄКРН № 5“(2000 р.); 6) загальну Рекомендацію № 6 “Боротьба проти поширення матеріалів расистського, ксенофобного та антисемітського характеру через мережу Інтернет” (2000 р.); 7) загальну Рекомендацію №7 “Про національне законодавство по боротьбі з расизмом та расовою дискримінацією” (2003 р.); 8) загальну Рекомендацію № 8 “Про боротьбу з расизмом у процесі протидії тероризму ” (2004 р.); 9) загальну Рекомендацію №9 “Боротьба проти антисемітизму” (2004 р.); 10) загальну Рекомендацію № 10 “ Про боротьбу з расизмом та расовою дискримінацією в сфері шкільної освіти та на її основі” (2007 р.); 11) загальну Рекомендацію № 11 “Боротьба з расизмом і расовою дискримінацією в діяльності правоохоронних органів” (2007 р.) [14].

Рішення Ради міністрів ОБСЄ від 2009 р. №9/09 щодо злочинів на ґрунті ненависті, зокрема, передбачає: “боротись зі злочинами на ґрунті ненависті, які можуть підживлюватися расистською, ксенофобською та антисемітською пропагандою у засобах масової інформації та в Інтернеті, а також належним чином публічно засуджувати такі злочини, коли вони відбуваються” (Рішення Ради міністрів ОБСЄ №12/04); “підвищувати спроможність правоохоронних органів та їхніх працівників до визначення, збору даних, розслідування та переслідування злочинів на ґрунті ненависті проти ромів та синті” (Рішення Ради міністрів ОБСЄ №4/13) [12, с. 101-104].

Однією з офіційних відповідей ЄС на злочини на ґрунті ненависті є Рамкове рішення Ради Європи про боротьбу з окремими формами та проявами расизму та ксенофобії засобами кримінального права від 28 листопада 2008 р., 2008/913/JHA, яке зобов’язує всі країни-члени ЄС переглянути своє законодавство та забезпечити виконання цього рішення. Воно спрямоване на гармонізацію кримінального законодавства в ЄС та забезпечення ефективного, пропорційного і стримуючого покарання у якості реакції держави на расистські та ксенофобські злочини[12, с. 50].

Це Рамкове рішення прагне спільної кримінально-правової позиції щодо злочинів на ґрунті ненависті, включно із суворим покаранням в разі вчинення злочину через упередження, чого зараз бракує Україні [1, с. 10]. Це рішення вимагає від держав застосування мінімального стандарту, а саме вживання заходів необхідних для забезпечення того, щоб така навмисна поведінка була караною.

У Статті 4 цього Рішення зазначено, що для всіх інших видів злочинів усі країни-члени “повинні вживати необхідних заходів для забезпечення того, щоб расові та ксенофобські мотиви або визнавалися обтяжуючою обставиною, або щоб суди могли брати до уваги ці мотиви для призначення покарання”. Пункт 11 Преамбули до Рамкового рішення звертає увагу на той факт, що ефективне національне законодавство має містити можливість розслідування та судового розгляду обвинувачень у вчиненні злочину на ґрунті ненависті без приватного обвинувачення – “Необхідно забезпечити, щоб розслідування та судове переслідування правопорушень, пов’язаних із расизмом і

ксенофобією, не залежали від повідомлень чи звинувачень жертв, які часто є особливо вразливими та не бажають порушувати судові процеси.” [16]. Таким чином, це Рішення вимагає, щоб системи кримінальної юстиції визнавали та належним чином карали за злочини, скоєні на ґрунті ненависті, покладаючи відповідальність на слідчих та прокурорів за доведення таких справ до суду[12, с. 50].

Натомість положення КПК (стаття 477) не дають реалізувати цю вимогу, відповідно національне право потребує змін в цій частині, адже наразі будь-яке розслідування злочинів на ґрунті ненависті можливе лише за умови приватного обвинувачення[1, с. 10].

Міжнародна спільнота все більше схиляється до заборони лише висловів, що підбурюють до насильства[12, с. 26]. Наприклад, у Резолюції Ради ООН з прав людини №16/18, прийнятій на основі консенсусу Генеральною Асамблеєю ООН, єдине згадування кримінальної відповідальності за підбурювання до релігійної ненависті пов’язане з “підбурюванням до неминучого насильства на основі релігії або переконання” [17].

Під час ратифікації Додаткового протоколу наша держава зробила застереження такого змісту: "Україна заявляє, що відповідно до підпункту “а” пункту 2 статті 6 Додаткового протоколу вона вимагатиме, щоб заперечення чи значна мінімізація, про які йдеться в пункті 1 цієї статті, були вчинені з наміром підбурити до ненависті, дискримінації чи насильства проти будь-якої особи чи групи осіб на підставі ознак раси, кольору шкіри, національного чи етнічного походження, а також віросповідання, якщо вони використовуються як привід для будь-якої з цих дій”[18]. Зауважимо, що в пункті 1 ст. 6 Додаткового протоколу йдеться про “розповсюдження або іншим чином надання громадськості доступу через комп’ютерні системи до матеріалу, який заперечує, значно мінімізує, схвалює або виправдовує дії, які є геноцидом або злочинами проти людства”. В Україні органом, відповідальним за боротьбу з кіберзлочинністю, є Департамент кіберполіції Нацполіції. Водночас, Закон України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України” не відносить до повноважень цього Департаменту розслідування дій, спрямованих на розпалювання соціальної ворожнечі.

Міжнародними експертами визнається, що станом на 2023 рік Україна має досить розвинене антидискримінаційне законодавство, яке частково відповідає мінімальним стандартам ЄС та іншим зобов’язанням країни за міжнародним правом[12, с.26].

Правову основу антидискримінаційного законодавства України утворює:

Ст. 24 Конституції України, яка передбачає, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

Закон України “Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні”, який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина. Під дискримінацією у цьому Законі розуміється ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом (ст. 1 цього Закону). Серед форм дискримінації (ст.5 Закону)

виділяється підбурювання до дискримінації, під якою розуміються вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками [19].

Ст. 28 Закону України “Про інформацію”, яка передбачає, що інформація не може бути використана для закликів до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини [20].

П. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України “Про рекламу”, який забороняє наводити твердження та/або зображення, які є дискримінаційними та/або розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість до окремих осіб чи груп осіб за ознакою походження людини, її соціального чи майнового стану, віку, расової, етнічної чи національної належності, статі, сексуальної орієнтації, освіти, інвалідності, політичних поглядів, ставлення до релігії, за мовною ознакою, родом і характером занять, місцем проживання, за іншими ознаками, а також такими, що дискредитують товари інших осіб [21].

Закон України “Про медіа”, положення якого:

забороняють на території України в медіа та на платформах спільного доступу до відео поширювати: висловлювання, що розпалюють ненависть, ворожнечу чи жорстокість до окремих осіб чи груп осіб за ознакою етнічного чи соціального походження, громадянства, національності, раси, релігії та вірувань, віку, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності; висловлювання, що підбурюють до дискримінації чи утисків стосовно окремих осіб чи груп осіб за ознакою етнічного чи соціального походження, громадянства, національності, раси, релігії та вірувань, віку, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності або за іншими ознаками (пункти 2 і 3 ч. 1 ст. 36 цього Закону);

встановлюють відповідальність суб'єктів у сфері друкованих медіа за поширення висловлювань, що підбурюють до дискримінації чи утисків стосовно окремих осіб чи груп осіб за ознакою етнічного чи соціального походження, громадянства, національності, раси, релігії та вірувань, віку, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, інвалідності або за іншими ознакам (п. 1 ч. 3 ст. 111 цього Закону) [22].

Існує багато інших норм, які містять гарантії рівноправності громадян та посилення на заборону дискримінації чи нерівного ставлення для окремих груп населення.

КК України містить низку статей, які передбачають відповідальність за злочини, вчинені з мотивів нетерпимості за ознаками расової, національної та релігійної приналежності: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161); умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК); умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 121 КК); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 122 КК); побої і мордування, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 126 КК); катування, вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 127 КК); погроза вбивством з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 129 КК); ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300 КК); прямі та публічні заклики до геноциду, проголошені з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а

також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких діянь з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів (ч. 2 ст. 442 КК).

П. 3 ч. 1 ст. 67 “Обставини, які обтяжують покарання” КК передбачає, що при призначенні покарання обставиною, яка його обтяжує визнається “вчинення злочину на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності”.

З наведеного аналізу видно, що КК не містить норм, що передбачають відповідальність за поширення матеріалів расистського та ксенофобного характеру через комп’ютерні системи. Законодавча формула мотиву расової, національної чи релігійної нетерпимості не достатньо конкретизує ксенофобську мотивацію. Законодавство також не містить чітких критеріїв, які б уможливили відмежування неприпустимий контент від легітимних висловлювань.

Розслідування злочинів мови ворожнечі ускладнюється організаційними чинниками, пов’язаними з: 1) відсутністю у складі правоохоронних органів спеціальних підрозділів для розслідування онлайн-ненависті; 2) недосконалістю технічних інструментів виявлення проявів такої ненависті; 3) відсутністю системи моніторингу поширення матеріалів расистського та ксенофобного характеру через комп’ютерні системи; 4) обмеженим доступом до міжнародних даних про кіберінциденти.

Попри зростання кількості злочинів, скоєних стосовно іноземців, в Україні досі не здійснюється збір та облік статистичних даних про кількість злочинів на ґрунті нетерпимості та кількості потерпілих від них, а також точних даних стосовно випадків розпалювання нетерпимості [11]. За відсутності офіційних даних важко оцінити ефективність кримінальних санкцій за прояви мови ворожнечі.

Практика застосування норм за висловлювання расистського та ксенофобського характеру є обмеженою та неоднозначною.

Зокрема, практика застосування статті 161 КК за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками свідчить про: а) вибіркового підхід слідчих органів у застосуванні цієї норми (справи рідко доходять до суду через закриття проваджень “за відсутністю” складу злочину) [23]; б) невміння слідчих органів працювати з відкритим переліком захищених ознак та невикористання в окремих випадках кількох статей для сукупного обвинувачення, що унеможливорює, наприклад покарання за вчинення умисного тяжкого чи середнього тілесного ушкодження з мотиву гомофобії чи іншої ознаки, яка не входить в перелік “на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності”. На це неодноразово звертало увагу України ЄКПР [24]. ЄКПР також підкреслює, що в Україні відсутні положення щодо окремих форм проявів мови ворожнечі, які містять склад злочину відповідно до міжнародних стандартів.

Низька ефективність ст. 161 КК негативно впливає на загальну і спеціальну превенцію, зміст якої полягає у запобіганні вчиненню нових злочинів як злочинцями, так і іншими особами.

З цього приводу експерти Національного інституту стратегічних досліджень роблять висновок, що державна політика з протидії расизму, ксенофобії та нетерпимості носить в цілому декларативний характер, що проявляється у: запереченні наявності або применшенні масштабів поширення та значущості відповідних негативних тенденцій у суспільстві; невиконанні рекомендацій міжнародних інституцій та взятих Україною на себе зобов’язань з питань протидії проявів расизму, ксенофобії та інших форм нетерпимості [11].

Заслужовує на увагу зарубіжний досвід імплементації Додаткового протоколу.

ФРН, ратифікувавши цей Протокол у 2006 році, вжито заходів з криміналізації проявів онлайн-ненависті. Параграф 130 КК ФРН передбачає відповідальність за публічні заклики до розпалювання ненависті щодо певних релігійних чи етнічних груп, приниження гідності чи заперечення Голокосту. 1 жовтня 2017 року набув чинності Закон ФРН “Про захист прав користувачів у соціальних мережах” (NetzDG), який вимагає впровадження ефективної і прозорої процедури обробки запитів на видалення протизаконного контенту (як його визначено в цьому законі), а також зобов’язує соціальні мережі двічі на рік публікувати звіти про прозорість. Згідно із цим Законом соціальні мережі, у яких зареєстровано понад 2 мільйони користувачів із Німеччини, мають на місцевому рівні видаляти “очевидно незаконний” контент (наприклад, допис, зображення чи відео) упродовж 24 годин після сповіщення [25].

Схожий підхід використано у Франції, де у 2020 році прийнято Закон про заборону мови ненависті у соціальних мережах, положення якого, зокрема, передбачають: визначення термінів “ненависницьке висловлювання”; впровадження автоматизованого сканування інтернет-ресурсів; повноваження прокурорів у справах про онлайн-ненависть. Цей Закон зобов’язує платформи та пошукові системи вилучати образливий вміст – підбурювання до ненависті чи насильства та расистський або релігійний фанатизм – протягом 24 годин. В разі невиконання такого обов’язку винним особам загрожує штраф у розмірі до 1,25 мільйона євро [26].

У деяких країнах закони про злочини на ґрунті ненависті передбачають, що демонстрацію ворожнечі слід вважати достатнім доказом і цілком достатньо надати простий доказ такої демонстрації (наприклад, викрикування образ на адресу жертви під час нападу) без необхідності доведення мотиву ворожнечі таких діянь. У разі скоєння таких злочинів у рамках ширшої моделі терору або у більших масштабах, вони, скоріш за все, будуть переслідуватись за антитерористичним законодавством, а не як злочини на ґрунті ненависті [12, с.34-35].

Наприклад, 22 липня 2011 року Андерс Брейвік влаштував вибух в урядовому кварталі в Осло (Норвегія), в результаті якого загинуло вісім осіб, після чого вирушив у молодіжний табір Трудової партії, де відкрив вогонь по молодих учасниках табору, вбивши 69 осіб. Він заявив, що його мотивом було врятувати Норвегію та Західну Європу від ісламізації. Його жертвами стали мусульмани, немусульмани, іммігранти та етнічні норвежці. Брейвік вважав всіх, хто підтримував ліберальну політику, виправданими жертвами [27]. Звинувачений у тероризмі, він був визнаний винним у серпні 2012 р.

Хоча злочини на ґрунті ненависті та тероризм перетинаються, терористичні акти, як правило, спрямовані на здійснення тиску на уряд та досягнення політичних цілей, у той час як у більшості злочинів на ґрунті ненависті такі мотиви відсутні [12, с.35].

Викладені вище законодавчі заходи спрямовані на те, щоб соціальні мережі, веб-сайти, на яких розміщуються Інтернет-форуми, не використовувалися для організації або вихваляння злочинів з мотивів упередження.

Висновки. З метою імплементації Додаткового протоколу в національне законодавство вбачається за доцільне внести в КК України зміни щодо: криміналізації (в окремій статті) мови ворожнечі, передбачивши як кваліфікуючу ознаку вчинення злочину в засобах масової інформації та мережі Інтернет; розширення існуючої формули “вчинення з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості” – передбачивши широкий та відкритий перелік ознак, у т.ч. ксенофобського характеру, з поясненням терміну “нетерпимості” [1, с.9].

За таких умов конструкт відповідальності за дії расистського та ксенофобського характеру, вчинені через комп'ютерні системи, буде відповідати вимогам Додаткового протоколу та Рамкового рішення Європейського Союзу про злочини на ґрунті расизму і ксенофобії.

Також в контексті імплементації Додаткового протоколу вбачається за доцільне: передбачити можливість відкриття кримінального провадження та розслідування жорсткої мови ворожнечі та злочинів на ґрунті ненависті за відсутності заяви потерпілого; розробити адміністративно-правовий механізм блокування контенту, де містяться публічні висловлювання расистського та ксенофобного характеру; забезпечити професійну підготовку та підвищення кваліфікації прокурорів, суддів та слідчих з питань протидії онлайн-ненависті; розглянути питання створення в Департаменті кіберполіції Нацполіції та СБУ спеціальних підрозділів з протидії онлайн-ненависті.

Використана література

1. Федорович І. Антидискримінаційне законодавство в Україні. Дорожня карта. Київ 2023. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-roadmap-anti-discrimination.pdf>.
2. Стратегія кібербезпеки України: затв. Указом Президента України від 26.08.21 р. №447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>.
3. Алфьоров С.М. Правове регулювання діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам, що вчиняються на ґрунті расової та етнічної ворожнечі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2011. №4. С. 3-14.; URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2011_4_3.
4. Боярський Н.Ф. Ксенофобія в Україні як виклик правам людини URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/61039/5/Boiarskyi.pdf>; jsessionid=E145F74F6F42BD410C9FF88791432BEE.
5. Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму : навчальний посібник. Харків, 2018. 248 с.
6. Лихова С.Я., Рибальченко Г.Г. Мова ворожнечі як ознака порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 274-282. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2013_31_30.
7. Масол Д.І. Мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 237 с.
8. Міщук І.П. Протидія розповсюдженню товарів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію: причини та заходи профілактики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2014. Вип. 11(2). С. 93-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2014_11%282%29_27.
9. Савченко А.В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 1. С. 174-177.
- 10 Шармар О.М. Особливості кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності, статі та за іншими ознаками в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»* С. 323-329. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/58.pdf>.
11. "Запобігання проявам расизму, ксенофобії та нетерпимості в українському суспільстві". Аналітична записка. НІСД. 2011. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/zapobigannya-proyavam-rasizmu-ksenofobii-ta-neterpimosti-v-ukrainskomu>

12. Переслідування злочинів на ґрунті ненависті: практичний посібник. Опубліковано Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ Варшава. 2015. 114 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/e/167481.pdf>.
13. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_687#Text.
14. Конкурсна робота на тему: «Боротьба із злочинами ненависті в праві Ради Європи та перспективи для України». URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/57afa931-af3f-48ba-bd43-c75e7e50e27f/content>.
15. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text.
16. Рамкове рішення Ради 2008/913/JHA від 28 листопада 2008 року про боротьбу з певними формами та проявами расизму та ксенофобії за допомогою кримінального права URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/303531___303596.
17. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 66/167 «Боротьба з нетерпимістю, негативними стереотипами, стигматизацією, дискримінацією, підбурюванням до насильства і насильством проти осіб на основі релігії або переконань» від 19 грудня 2011 р., A/RES/66/167 URL: https://www.un.org/ru/ga/third/66/third_res.shtml.
18. Про ратифікацію Додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи: Закон України від 21 липня 2006 року №23-V. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-16#Text>
19. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>.
20. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
21. Про рекламу: Закон України від 3 липня 1996 року № 270/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
22. Про медіа : Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
23. Система збору даних про злочини на ґрунті ненависті, мову ворожнечі та дискримінацію в Україні: рекомендації щодо вдосконалення та застосування спільного підходу та ситуаційний аналіз. 100 с. URL: <https://rm.coe.int/final-data-collection-report-ukraine-ua/16809fac71>.
24. Заключні зауваження Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до дев'ятої періодичної доповіді України URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/digital-library/publications/2023/09/zaklyuchni-zauvazhennya-komitetu-onn-z-likvidatsiyi-dyskryminatsiyi-shchodo-zhinok-do-devyatyoi-periodychnoyi-dopovidy-ukrayiny>.
25. Видалення контенту відповідно до закону Німеччини "Про захист прав користувачів у соціальних мережах". URL: <https://transparencyreport.google.com/netzdg/overview?hl=uk>
26. Парламент Франції прийняв суперечливий закон щодо мови ненависті в інтернеті. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2020/05/14/7109884/>
27. Терорист Брейвік публічно розповість, чому він вбив 77 людей. URL: <https://tsn.ua/svit/terrorist-breyvik-publichno-rozpovist-chomu-vin-ubiv-77-lyudey.html>.

~~~~~ * * * ~~~~~